

שנת 'מעשר שני' – מה זה אומר לנו?

הרב יצחק דביר

לפני אכילת פירות הארץ צוותה התורה להפריש ראשית תרומות ומעשרות, ההפרשה מורכבת משלשה חלקים: תרומות לכהנים, מעשרות ללוויים, ובחלקה השלישי צונו על הפרשת מעשר נוסף שייעודו משתנה בכל שנה: בחלק מן השנים (א,ב,ד,ה) על הבעלים לאכול מעשר זה בקדושה בירושלים ('מעשר שני'), ובשנים אחרות (ג,ו) עליו לתת את המעשר לעניים¹.

פירות העץ

ט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילן, ולכן הפירות שהחלו לגדול עד ט"ו בשבט של שנת מעשר עני חייבים עדיין במעשר עני. ומאלו שיחלו לגדול מט"ו בשבט של שנה זו, עד לט"ו בשבט של השנה שאחריה – יש להפריש מעשר שני².

כיצד נזהה אלו פירות החלו לגדול לפני ט"ו בשבט? למעשה רוב הפירות שנקטפים אחר ט"ו בשבט החלו לגדול לאחריו. באיזורים חמים ישנם פירות שתחילת גדילתם לעיתים בתקופה זו: שקד, אפרסק, משמש, שסק, נקטרינה או ענבים, לבעלי גינות שבגינתם גדלים פירות אלו – מומלץ לצאת בט"ו בשבט אל הגינה, ולסמן את הפירות שכבר החלו לגדול, כדי לדעת שהם שייכים לשנה שעברה ומפרישים מהם מעשר שני. במקרה שקשה להבדיל בין הפירות המקדימים למאחרים – יש להפריש את שני המעשרות מספק, אך אין חובה לתת את המעשר לעני³.

הפוסקים נחלקו בדינם של אתרוגים ולימונים, האם כאשר הם נקטפים לאחר ט"ו בשבט הם משתייכים לשנת המעשר בעת הקטיף, או שמא דינם ככל הפירות ושנת תחילת גדילתם היא הקובעת. למעשה – מפירות הדר שנקטפים מט"ו בשבט ואילך יש להפריש את שני המעשרות מספק, ואין חובה לתת את המעשר לעני בפועל⁴.

1. רמב"ם הלכות מעשר שני א, א.

2. שם הלכה ב.

3. שם הלכה יא. ויש שהחמירו להפריש גם את המעשר עני.

4. שם הלכה ז, ועיין בדברי הפוסקים לענין שמיטה שדנו בדינו של הלימון.

ירקות ועלי תבלין

כל הירקות ועלי התבלין שנקטפו החל מראש השנה ואילך נחשבים כשייכים לשנה זו, ויש להפריש מהם מעשר עני⁵. כך גם הדין בדגנים וקטניות שהגיעו לשליש גידולם לאחר ראש השנה⁶.

ברכישה בחנויות

מחמת תנאי האיחסון המפותחים, ישנו זמן רב שבו יש ספק האם הפירות והירקות שייכים לשנה זו או שמא נותרו מן השנה שעברה.

- ♦ מירקות טריים (עגבניה, מלפפון, פלפל וכדומה) יש להפריש מעשר שני בלבד.
- ♦ ירקות יבשים שמחזיקים מעמד זמן רב כגון תפוחי אדמה, גזר, בצל, וכדומה – עד סוף חודש אדר ייתכן שהם מגידולי השנה שעברה ויש להפריש מהם את שני המעשרות מספק. בבטטה וגרעיני אבטיח יש לנהוג כך עד לסוף חודש אייר.
- ♦ זמן השימור של הקטניות והפיצוחים רב מאוד, ולכן קשה מאוד לדעת לאיזו שנה הם שייכים, משום כך נכון תמיד להפריש מהם את שני המעשרות מספק. חשוב להדגיש שרוב סוגי הקטניות היבשות (כגון אורז, אפונה, חיטה, עדשים, קווקר ושעועית) מיובאים מחו"ל, ולכן אינם חייבים בהפרשת תרומות ומעשרות.
- ♦ מכיון שרק פירות שהחלו לגדול ('חנטו') לאחר ט"ו בשבט שייכים לשנה זו, רק מחודש אדר יחלו להמכר בשווקים הפירות הראשונים שמהם צריך להפריש מעשר שני (אפרסק, ענבים, משמש, שסק, שקד ירוק, תפוח ענה), ועד לחודש אייר יש להפריש מספק את שני המעשרות.

כיצד מפרישים מעשר שני?

בשנה שבה אנו מפרישים מעשר שני, אנו מוסיפים חלק נוסף לאמירת נוסח ההפרשה, על מנת שנבין את משמעותו נבאר את ארבעת השלבים אחד לאחד:

א. הפרשת הפירות

לאחר סיום הפרשת התרומות והמעשרות לכהנים וללויים, בחלקו האחרון של הנוסח אנו מייעדים עשירית מן הפירות למעשר שני.

5. רמב"ם הלכות מעשר שני, פרק א הלכה ד.

6. שם הלכה ג.

ב. חילול

התורה נתנה אפשרות לחלל את קדושתו של המעשר על כסף כדי שיהיה אפשר לשמור על קדושת המעשר לאורך זמן, ולכשיזדמן לירושלים יקנה בכסף זה פירות שיתקדשו בקדושת מעשר שני ויאכל אותם בטהרה. בימינו, כולנו טמאי מתים ואיננו יכולים לאכול את המעשר בטהרה, וכדי שלא נאלץ להשליכם בלא שימוש אנו משתמשים באפשרות זו פודים את קדושתו על גבי מטבע.⁷

ג. שווי החילול

בזמן המקדש תמורת המעשר היו מקדישים כסף באותו השווי. בתקופה זו הקדשה של כסף בשווי פחות מתמורתם של הפירות היתה נחשבת לאונאה⁸. בימינו מכיון שגם בעזרת המטבע לא נוכל לקנות פירות קדושים - התירו חכמים לתת תמורת הפירות סכום מועט ביותר, פרוטה (כ4.5 אגורות)⁹.

ד. חומש

כדי לעודד את השימוש בפירות המעשר השני עצמם, קבעה התורה שמי שרוצה לחלל את קדושתם על כסף חייב להוסיף רבע לשוויים. (למשל: אם מחלל פירות בשווי 40 שקלים, עליו להקדיש מטבע בשווי של 50 שקלים). בימינו ממילא איננו מחללים בשוויים של הפירות אלא על פרוטה בלבד, ולכן אין משמעות רבה לתוספת שווי זה, ובשל כך נחלקו המנהגים, בחלק מנוסחי התרומות והמעשרות אין איזכור לתוספת 'חומשי'¹⁰,

7. רמב"ם שם פרק ג.

8. רמב"ם ערכין ז, ח.

9. הרמב"ם (מעשר שני ב, ב) פסק למעשה שבזמן הזה מותר לפדות את המעשר בפחות משווי, אך פתח את דבריו כך: "מדת חסידות שפודין מעשר שני בזמן הזה בשווי כדרך שפודין אותו בפני הבית". מאידך השולחן ערוך (יו"ד שלא, קלג) לא הזכיר מידת חסידות זו, וכך גם החכמת אדם (שערי צדק יא, ח).

10. בשו"ע (יו"ד שלא, קלח) אחר שהזכיר חיוב חומש כתב "ואפשר שאין דברים אלו אמורים אלא בזמן שבית המקדש קיים, אבל עכשיו שאין מעשר שני נאכל, אין להקפיד בכך. ומ"מ יש לחוש בדבר, ואף בזמן הזה לא יפדה מעשר שני אלא על כסף שיש בו מטבע היוצא, והוא ברשותו, או יחלל על פירות אחרים", משמע שהחיוב להקפיד בזה"ז הוא רק על ענינים אלו אך לא הזכיר כלל להקפיד גם על חומש בזמן הזה. וכך גם פשט לשון הכפתור ופרח (פרק מ) "והמחללו על שוה פרוטה אין צריך לקרוא שם לחומשו", וכן בנוסחת הלכות קטנות (ב, קמג) לא הוזכר תוספת חומש. גם החכמת אדם בשערי צדק לא הזכיר כלל חיוב חומש, ועמד על כך בציץ אליעזר (יא, סו) והוסיף שגם בנוסח שהיה נהוג בירושלים לא הוזכר חילולו של החומש כלל, וכן הביא מנוסחת האדר"ת בקונטרס אחרית השנים (ה, יא). וכן הכריע בשו"ת אור לציון (יו"ד כה) שבזמן הזה יש לחלל בלא חומש.

בחלקם מזכירים 'הוא וחומשו'¹¹, ויש מהנוסחים שאף הקפידו שהחומש לא יתחלל על אותה פרוטה שעליה אנו מחללים את הפירות ולכן מחללים על 'פרוטה ורבע'¹².

מטבע מעשר שני

כאמור, כדי שנוכל לעשות שימוש בפירות המעשר שני ישנו צורך לחלל אותם על מטבע. **מי שמפריש תרומות ומעשרות בלא שיש לו מטבע לחלל עליה – אסור לו לאכול מן הפירות לאחר ההפרשה.** החזקת מטבע לחילול מעשר שני כרוכה בידיעת ההלכות הנדרשות, ובזהירות שהמטבע הקדוש לא יאבד או יתערב עם מטבעות אחרים. משום כך מומלץ לעשות מנוי על אחת מקרנות המעשרות (לחצו כאן למעבר לבית האוצר) שתמורת דמי המנוי מנהלות מטבע מעשר שני שעליו אתם מחללים את המעשר. אפשרות נוספת היא להפריש תרומות ומעשרות דרך הנוסח שבאתר כושרות, דרכו מחללים על המטבע שייעדנו לשימוש הציבור בעמותת כושרות.

מי שבכל זאת רוצה לנהל מטבע מעשר שני בעצמו עליו להקפיד על פרטים שונים, להדרכה ניתן לראות באתר כושרות.

מעשר שני בירושלים

את האפשרות לפדות את המעשר הציעה התורה רק כדי לסייע למי שרחוק מירושלים ואינו יכול לאכול בה כעת את הפירות. לכן מעשר שמופרש בירושלים העתיקה עצמה – אי אפשר לפדות¹³. המשמעות של דין זה היא שיש להשליך עשירית מן הפירות שהופרשו בירושלים ולקוברם. חכמים קבעו שכאשר מדובר במעשר טמא שממילא אין אפשרות לאוכלו בירושלים – מותר לפדותו, משום כך מי שמעשר בירושלים ירטיב תחילה את הפירות **לפני ההפרשה**, יגע בהם ובכך יטמא אותם, ולאחר מכן יוכל לחללם על הכסף כרגיל¹⁴.

11. בשו"ת ציץ אליעזר (יא, סו) הביא כן מנוסחא קדומה משו"ת מטה יוסף, וכן מנוסחתו של הגר"ז סלנט, וכ"כ הרב קוק (דעת כהן סימן רלד, וכך גם מופיע בנוסח בעולת ראייה. אך בשו"ת משפט כהן סימן לה המילים 'הוא וחומשו' מופיעים בסוגריים), וכן גם כתבו החזון איש (דמאי טו, יא), הגר"צ פ"פ פרנק (הר צבי זרעים נא), כרם ציון (תרומות מא, טז), הגרש"א (מנח"ש ח"א סו וסז), הגר"ע יוסף (בנוסח המובא בסוף חזו"ע תרומות), וכן תיקן הגר"מ אליהו בנוסח שבסידורו.

12. כך כתב החזון איש (דמאי טו, יא). אך בנוסחים המובאים בהערה הקודמת לא הקפידו על כך.

13. רמב"ם מעשר שני ב, ד.

14. רמב"ם שם הלכה ח, ושולחן ערוך יו"ד שלא, קלה. בשונה מכך דעת החזון איש (שביעית ה, י) שבדיעבד גם לאחר ההפרשה אפשר לטמא את המעשר.

לענין זה גבולות ירושלים שבהן יש להקפיד שלא להפריש מעשר שאינו טמא הן גבולותיה בימי שלמה המלך: העיר העתיקה, הר ציון עד לגיא בן הינום, עיר דוד על לנקבת השילוח, ושיפולי הר הזיתים¹⁵.

15. ציץ אליעזר (חלק יא סו, נוסחא ד אות ג), והגרי"מ טיקוצינסקי (עיר הקדש והמקדש ח"ב ג-י).